

Arapçada Çekimsiz İsimlerin Binâ Sebepleri Konusundaki İhtilaflar¹

Ruslan MAMMADOV²

ÖZ

Arap dilinde isim grubundan sayılan bazı kelimelerin gramer ekleri vasıtasıyla çekimlenememesi bu dilin tipolojik özelliklerinden sayılmaktadır. Diğer dil olaylarında olduğu gibi Arap gramercileri de bu dil olayının nedenini araştırmışlar ve bu nedenleri farklı yönleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Başlıca sebebin benzerlik olduğunu tespit eden dilbilgisi uzmanları, "*benzeyen kendisine benzetilenin hükmünü alır*" kuralından yola çıkarak mebnî isimlerin bu sebeple binâ hükmünü kazandıkları sonucuna varmışlardır. Ancak nedenin benzerlik olduğunu tespit eden dilbilimciler, bu benzerliğin hangi yönlerden kaynaklandığı konusunda fikir birliğine varamamışlar. Onlardan bazıları benzerliğin sadece manâ harfleri ile ilgili olduğunu söylemiştir. Bazıları ise bunun manâ harflerinin yanı sıra geçmiş zaman ve emir kipindeki fiillerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bazıları bunun isim-fiillere de ait olduğunu söylemişlerdir. Bu konuyu genel olarak konuşmayı gereksiz bulan ve bunun Arap dilinin öğrenilmesi açısından hiçbir faydası olmadığını söyleyen bazı modern dilciler de olmuştur. Benzerlik sayıları farklı olmasına rağmen, çoğu dilbilimcinin görüşüne göre benzerlik sayısının dört olduğunu göz önünde bulundurarak, bu makalede her bir hususun ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışıldığı söylenebilir. Dilbilimciler bu benzerliği kimi zaman mantıksal temellere dayanarak, kimi zaman da Usûlu'n-Nahv kurallarına dayanarak açıklamaya çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Arap dili, Dil Olayları, Mebnî İsim, Binâ, İ'râb.*

¹ Makale Geliş Tarihi/Received: 25.05.2025 / Makale Kabul Tarihi/Accepted: 22.12.2025

² Dr., e-mail: ruslanmuderris@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4136-0902>

Controversies on the Reasons for Construction of Inflexible Nouns in Arabic

ABSTRACT

The inability of some words belonging to the noun group in Arabic to accept grammatical suffixes is considered one of the typological features of this language. As in other language phenomena, Arab grammarians have investigated the cause of this language phenomenon and tried to explain these reasons with different aspects. Grammarians, who determined that the main reason is similarity, came to the conclusion that indeclinable nouns acquire the characteristic of "indeclinable" due to this reason, based on the rule that "similar gets the characteristics of the similar". However, the linguists who determined that the reason is similarity could not have a unanimous opinion regarding the definition of the aspects of similarity. Some of them said that the similarity applies only to auxiliary parts of speech, others to verbs in the past tense and imperative form along with auxiliary parts of speech, and some to noun-verbs as well. There have been some modern linguists who have considered it unnecessary to discuss this issue at all, stating that it has no benefit in terms of learning the Arabic language. Although there are different numbers of similarities, most linguists agree that there are four, and we have tried to explain each aspect in detail in this article. Linguists have tried to explain this similarity, sometimes on logical grounds, and sometimes on the basis of the rules of Usuli-Nahw. The science of Usuli-Nahw, on the other hand, was formed on the basis of the roots of the science of fiqh. Based on this, we can say that the science of the Arabic language is a science that is connected to the foundations of the Islamic legal system.

Keywords: *Arabic language, Linguistic phenomenon, Indeclinable noun, Inflection.*

الخلافات حول أسباب بناء الأسماء المبنية في اللغة العربي

إنَّ عدمَ إمكانيةِ إعرابِ بعضِ الألفاظِ التي تُعدُّ من زمرةِ الأسماءِ في اللغة العربية بواسطة العلامات الإعرابية يُعدُّ من الخصائص النوعية لهذه اللغة. وكما هو الحال في الظواهر اللغوية الأخرى، فقد بحث النحاة العرب عن سبب هذه الظاهرة، وحاولوا تفسيرها من جوانب مختلفة. وقد توصل علماء النحو الذين رأوا أنَّ السبب الرئيس هو المشابهة، إلى أنَّ الاسم المبنى يكتسب حكم البناء بسبب هذه المشابهة، مُنطلقين من القاعدة القائلة: «الفرعُ يتبعُ الأصلَ في الحكم». غير أنَّ العلماء الذين حدّدوا المشابهة سببًا للبناء لم يتفقوا في بيان الجوانب التي تنبع منها هذه المشابهة. فبعضهم ذهب إلى أنَّها تتعلق بحروف المعاني فقط، بينما رأى آخرون أنَّها تتعلق إلى جانب حروف المعاني بالأفعال في صيغة الماضي والأمر. ورأى فريقٌ آخر أنَّها تشمل مصادر الأفعال كذلك. كما ظهر بعض الباحثين اللغويين المعاصرين الذين رأوا أنَّ الخوض في هذا الموضوع لا طائلَ منه، وأنه لا يُسبِّحُ بشيء في تعلم اللغة العربية.

وعلى الرغم من اختلاف عدد أوجه المشابهة عند العلماء، فإنه يمكن القول — اعتمادًا على رأي أكثرهم — إنَّ عددها أربعة، وقد حاولت هذه المقالة بيان كل وجه منها بشيء من التفصيل. وقد فسّر اللغويون هذه المشابهة تارةً على أسسٍ منطقية، وتارةً أخرى بالاعتماد على قواعد أصول النحو. ومعلومٌ أنَّ علم أصول النحو قد نشأ على أسسٍ علم أصول الفقه. ومن هنا يمكن القول إنَّ علم اللغة العربية علمٌ ذو صلة وثيقة بأسس النظام التشريعي الإسلامي.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، الظواهر اللغوية، الاسم المبنى، البناء، الإعراب

Giriş

Binâ olayı (*binâ phenomena*) sözlüksel birimlerin (*lexical units*) morfolojik yapısıyla ilgili bir konudur. Binâ olayının karşı kutbunda yer alan dil olayına (*Linguistic Phenomena*) irap (*inflection*) adı verilmektedir ve irap'ın kendisi de kelimelerin morfolojik yapısıyla yakından ilişkili bir dil olayıdır. Burada 'irap' kelimesiyle, kelimenin sonunda ortaya çıkan gramatik ekler değil, onun iraba elverişli olma niteliği kastedilmektedir. Geleneksel Arap gramerinde, üzerinde binâ olayının gerçekleştiği kelimelere mebnî (*indeclinable*) kelimeler denmektedir. İrap ve binâ öyle bir dil olayıdır ki, Arap dilindeki hiçbir kelime morfolojik açıdan incelendiğinde onlardan kaçamaz, kurtulamaz. Bu, Arapça'da aksiyomdur. Yani Arapçada bir kelimenin morfolojik olarak ya murap (çekimli) ya da mebnî (çekimsiz) olması gerekmektedir. Çünkü morfolojik olarak aynı kelimenin hem mebnî hem de murap olması mümkün değildir.³ Ancak Arapçada irap kelimesinin, bir kelimenin cümle içinde sentaktik bir konum kazanması, yani cümlenin belli bir ögesi olarak kullanılması anlamında da kullanıldığı göz önüne alınırsa,⁴ bir kelimenin morfolojik olarak mebnî, sentaktik olarak ise murap olabileceğini söyleyebiliriz. Arap dilbilimciler buna örnek olarak

إذا قالت حذام فصدقوها " (Haberi) Hazâm size verirse onu doğrulayın" şiirini gösterirler.⁵ Aslında bir kelimenin ancak mebnî ya da murap olabileceği iddiası dilbilimciler arasında tartışmalı bir konudur. Çünkü bazı dilbilimciler "yâ" harfiyle izâfet ilişkisine giren ismi ne mebnî ne de murap isim olarak adlandırmışlardır. Onlara göre bu tür isimlere "vâsita" (واسطة) denmelidir.⁶ Eşmûnî, en doğru görüşün "vâsita'yı" inkâr

³ Abduh er-Râcihî, *en-Nahv et-Tatbîkî* (Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2010), 17.

⁴ Fahrettîn Kabâve, *el-Menheciyye fî İrâbi'l-Kurani'l-Kerîm*, ts., 100; Abbâs Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi* (Beyrût: Mektebetu'l-Muhammedî, 2007), 1/64.

⁵ Ahmed bin Umar el-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik* (Kâhire: Hisnu's-Sunne, ts.), 1/232.

⁶ Şihâbuddîn Ebu's-Senâ Mahmûd el-Âlûsî - Numân el-Âlûsî, *Hâşiyetu'l-Âlûsî Alâ Şerhi Katri'n-Nedâ* (Ürdün: Dâru'n-Nûri'l-Mubîn, 2015), 1/39; el-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/233-234.

etmek olduğuna inanıyordu. Sabbân ise "vâsita" olarak kabul edilen isimlerin morfolojik açıdan çekimli isimler olduğuna inanıyordu.⁷

Genel kabul görmüş kurallara göre, morfolojik olarak isimlerde asıl (çoğunluk) irap, fiillerde ve manâ harflerinde ise binâ olayı sayılmaktadır. Ancak bazı istisnai durumlarda, belirli nedenlerle, sözcük türlerine morfolojik olarak egemen olan bu kuralın "ihlal" edilmesi olayına da dilde rastlanmaktadır. Bu tür "ihlal" olaylarının nedenlerini araştırmak ve açıklamak görevi, Orta Çağ'da Arap gramercilerini motive etmiştir. Dilde karşılaşılan bu tür "ihlal" olayları sebepsiz olmadığından, aksine fiil ve isimlerin mebnî ve murap gibi morfolojik asıllarından ayrılması, dilin intizam ve disiplin kurallarında belirli sebeplere göre meydana geldiğinden, bu olay şimdilik "ihlal" olayı olarak adlandırılabilir. Binâ ve irap gibi asıllarından ayrılma olayının Arapçada yalnızca fiil ve isimlerde meydana geldiği de bir aksiyomdur. Yani dilde isimlerin aslı murap iken bazı isimlerin ise dilin doğuşundan itibaren mebnî kelime olarak kullanıldığı görülmüştür. Fiillerde ise tam tersine bazı fiillerin murap olduğu görülmüştür. Manâ harfleri ise her zaman mebnî mebnî olma özelliğini korumaktadır ve sözcüksel değil, yalnızca gramatik anlamlara sahip oldukları için cümle üyesi olarak sözdizimsel bir konum işgal edemezler. İsimlerin kendi asıllarından ayrılarak mebnî olması olayı, fiillerin kendi asıllarından ayrılarak murap olmaları olayından daha karmaşık ve çeşitli olduğundan Arap dilbilgisi uzmanları isimlerin mebnî olması konusunu açıklamak için daha fazla çaba sarf etmişler ve daha ayrıntılı yazmak zorunda kalmışlardır. Konunun karmaşıklığı göz önünde bulundurularak, bu çalışmada isimlerin binâ nedenleri açıklanmış ve dilbilimcilerin bu konudaki görüşleri sunulmuştur. Şunu önceden göz önünde bulundurmak gerekir: Bu çalışmada, gramer faktörlerin etkisiyle mebnî hâle gelen isimlerden değil, yalnızca morfolojik olarak mebnî olan isimlerin binâ nedenleri ele alınacaktır. Çünkü bir ismin dilbilgisi koşullarının gereği olarak mebnî olması durumu, tamamen sözdizimi kuralları esas alınarak incelenir. Burada büyük bilimsel iddialara ve dilsel

⁷ Muhammed bin Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik* (Daru'l-Fikr., ts.), 1/83.

içtihatlara yer verilmemektedir. Ancak bir ismin morfolojik olarak mebni olması, sözdizimsel olarak mebni olmasından daha karanlık, daha karmaşık bir işlem olduğundan, konuyu açıklığa kavuşturmak için güçlü mantığa dayalı yeni düşüncelerin icadına ihtiyaç vardır. Bu nedenle isimlerin morfolojik olarak mebnî olması meselesinin açıklanmasında ileri sürülen sebepler bazen dilbilimciler arasında görüş birliği içinde kabul edilmemekte, dolayısıyla farklı görüş ve hükümler ortaya çıkmaktadır. Sözü ettiğimiz birinci tür mebnî isimlere geçici mebnî isimler, ikinci tür mebnî isimlere ise daimî mebnî isimler diyoruz. Binâ'nın bu türlerine geleneksel Arap gramerinde *بناء واجب ذاتي* ve *بناء عارض* adı verilmektedir.⁸ Modern Arap dili bilginlerinden hiçbiri, geçici mebnî isimlerinin binâ sebeplerinin incelenmesine karşı çıkmamıştır. Çünkü bu, dilbilgisi öğrenmeyi reddetme girişimi olarak anlaşılabilir. Ancak bu dilbilimcilerden bazıları daimî mebnî isimleri öğrenmenin tek yolunun onları tanıyıp ezberlemek olduğunu göstermiştir.⁹ Aslında bu yöntem Arapça öğrenmeye yeni başlayanları yormamak ve paniğe kaptırmamak için iyi bir yöntemdir. Abbas Hasan, daimî mebnî isimlerin binâ sebeplerinin araştırılmasına karşı çıkan ve bunu açıkça beyan eden çağdaş dilbilimcilerden biridir. Ona göre her sebepten sonra bir itiraz, her itirazdan sonra bir sebep getirmek mümkündür ve bu durum eski Arap kitaplarında da görülmektedir.¹⁰

Hem modern hem de ortaçağ Arapça gramer kitaplarında isimlerin mebnî olma sebeplerinin çeşitli yönlerden manâ harflerine benzemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.¹¹ İbn Mâlik de bütün kitaplarında bu görüşü savunmuştur.¹² Ancak bazı dilbilimciler, isimlerin manâ harflerine olan benzerliğini, onların mebnî olmasının tek nedeni olarak

⁸ el-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/241.

⁹ Mustafa Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009), 1/15.

¹⁰ Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/79-81.

¹¹ Cemâleddin Abdullah bin Hişâm el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlä Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlä Evdahi'l-Mesâlik)* (Dimaşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2008), 1/51; er-Râcihî, *en-Nahv et-Tatbîkî*, 45.

¹² Celâleddîn Abdurrahman bin Ebi Bekr es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2012), 1/60.

görmemişlerdir. Sebebin tek mi yoksa birden fazla mı olduğu konusunda ihtilaf vardır.¹³

Zemahşerî, bazı mebnî isimlerin gramatik eklerle çekimlenememelerinin sebebinin, onların manâ harfleriyle ilişkili olmasına dayandığını ileri sürmüştür. Diğer bir grup mebnî ismin çekimleneme sebepleri ise fiillerle olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.¹⁴ Başka bir deyişle Zemahşerî, isimlerin fiillere benzemekle de mebnî olabileceğini söylemek istemiştir. İbn Yeîş, Zemahşerî'nin fiile benzerlik sebebiyle mebnî olan isimlerle, emir fiillerine benzerliği kastettiğini belirtmiştir.¹⁵ İbn Hâcib ise Zemahşerî'nin sözünü İbn Yeîş'ten farklı şekilde anlamış ve Zemahşerî'nin 'ما لا تمكن له' ifadesiyle aynı zamanda geçmiş zaman fiillerini de kastettiğini düşünmüştür.¹⁶ Râzî de, İbn Hâcib'in 'Kâfiye' adlı eserine yazdığı şerhte, mebnî isimlerle benzerliğin hem manâ harfleriyle, hem mazi (geçmiş zaman) fiilleriyle, hem de emir fiilleriyle ilişkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ "Sabbân ise bu bağlama şibh-i fiilleri de dahil ederek, bazı 'نَزَالٍ' gibi mebnî fiil isimlerinin emir fiiline benzedikleri için, 'حَدَام' türünden olan bazı isimlerin ise şibh-i fiile benzedikleri gerekçesiyle mebnî kabul edildiklerini belirtmiştir."¹⁸ Bu da göstermektedir ki, Sabbân'a göre daimî mebnî olan isimlerin mebnî sayılma sebepleri yalnızca manâ harflerine benzemeleriyle sınırlı değildir. Ancak Eşmûnî bu konuda İbn Akîl ile aynı görüşü paylaşmakta ve bu tür mebnî isimlerin mebnî olma sebeplerinin, manâ harflerine güçlü bir biçimde benzemelerinden kaynaklandığını

¹³ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fi Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/59.

¹⁴ Mahmûd bin Umar ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi İlmi'l-Arabiyye* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009), 108.

¹⁵ Yeîş bin Alî İbn Yeîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 2/287.

¹⁶ Usmân bin Umar İbn Hâcib, *el-İdâh Fî Şerhi'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye., 2011), 261.

¹⁷ Radiyyüddîn Muhammed bin el-Hasan el-Esterâbâzî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib* (Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 3/3.

¹⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/84.

savunmaktadır.¹⁹ İbn Cinnî ve Zeccâcî de İbn Mâlik ile aynı doğrultuda düşünmüş ve daimî mebnî isimlerin mebnî olma sebebini, manâ harflerine benzemelerinde görmüşlerdir.²⁰ Hâlid el-Ezherî'ye göre ise, İbn Mâlik'in ifadesinden benzerliğin fiile değil, manâ harflerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Zemahşerî'nin bazı isimlerin fiile benzedikleri için mebnî oldukları yönündeki görüşüne katılmak durumundayız. Zira Arapçada öyle mebnî isimler vardır ki, bunların mebnî olma sebeplerini yalnızca manâ harflerine benzerlikle izah etmek mümkün değildir. Bu kategoriye 'حذام', 'قطام' gibi dişil özel isimler dahildir. Ancak bu isimlerin kesre üzere mebnî olmaları Arap lehçelerinde yeknesak değildir. Bazı Arap kabileleri bu tür isimleri üç hâlli, bazıları ise iki hâlli vb. şekillerde telaffuz etmişlerdir.²² Hicazlıların lehçesinde ise bu kelimeler kesr üzere mebnî kabul edilmiştir.²³ Elbette, bu küçük araştırmamızın ürünü olan çalışmamızda, Zemahşerî'den önce 'fiile benzerlik neticesinde isimlerin mebnî olması' iddiasını ortaya koyan başka bir dilcinin olup olmadığını şimdilik tespit etme imkânımız bulunmamaktadır. Ancak bu durum, Arap diline dair teorik meselelerde ortaya konan görüşlerin özgünlüğü açısından dikkate değer olabilir. İbn Hâcib ise Zemahşerî'nin ifadelerini anlamada daha ince noktalara nüfuz edebilmiştir. O, Zemahşerî'nin metinde 'müşâbehe' (benzerlik) kelimesi yerine 'munâsebe' (uygunluk) terimini tercih etmesinin sebebini; mebnî kelimeye muzaf olan yahut 'füccâr', 'fussâk' gibi örneklerde görülen bazı mebnî isimlerin, fiil ve mana harfleri gibi çoğunlukla mebnî olan kelime türlerine benzerlikleri dolayısıyla

¹⁹ Alî bin Muhammed bin Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyetî İbni Mâlik el-musemmâ "Minhâcu's-Sâlik ilâ Elfiyyetî ibni Mâlik"* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1955), 1/20.

²⁰ Muhammed bin Mustafa el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyetî İbni Mâlik* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 2020), 1/52.

²¹ Hâlit bin Abdullah Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tevdîh evi't-Tasrîh bi-Medmûni't-Tevdîh fi'n-Nahv* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1/41.

²² Ebû Muhammed Abdullah Celâleddîn İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ (ve meahu kitabu sebîli'l-hudâ bi-tahkîki şerhi Katri'n-Nedâ)* (Beyrût: El-Mektebetu'l-Asriyye, 2010), 1/36.

²³ Ebû Muhammed Abdullah Celâleddîn İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi Marifeti Kelâmi'l-Arap (muntehe'l-erb bi-tahkîki Şerhi Şuzûri'z-Zeheb)* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2006), 1/128.

mebnî olmaları şeklinde açıklamaktadır.²⁴ Zira فَعَالٍ vezninde olan bu tür isimler, نَزَال gibi fiil isimlerine benzedikleri için mebnî olmuşlardır.²⁵ Ancak görüyoruz ki, mebnî isimlerin mebnî olma sebeplerinden bahsederken hem Zemahşerî hem de İbn Hâcib, geçici ve daimî mebnî isimleri birlikte ele almış ve bunların mebnî olma gerekçelerini birbiriyle karışık bir şekilde izah etmeye çalışmışlardır. İbn Hişâm'a gelince; o, ismin mebnî olabilmesi şartını, mana harfine benzemesiyle ilişkilendirmiştir.²⁶

Emir fiilinin mebnî mi yoksa murâp mı olduğu, Basra ve Kufe dilbilimcileri arasında tartışmalı bir mesele olduğu için²⁷ bazı dilbilimciler, daimî mebnî isimlerin emir fiillerine benzemesi sonucu mebnî olma hükmünü almasını ifade etmekten kaçınmışlardır. Muhtemelen, İbn Hâcib bu meselede Kufe dilbilimcilerinin görüşünü doğru kabul ettiği için Zemahşerî'nin yazdığı metni yorumlarken, sadece mazi fiilini kastettiğini düşünmüştür. Yukarıda, İbn Hâcib'in Zemahşerî'nin sözlerine nasıl yorum getirdiğini belirtmiş bulunmaktayız. Râzî'nin sözünden anlaşılan ise şudur ki, o, bir kelimenin ism-i fail olmasını, onun mebnî olabilmesi için bağımsız bir sebep olarak kabul etmiş ve bunu harfe benzerlikten saymamıştır.²⁸ Ancak Sabbân tamamen farklı düşünüyordu ve mesele incelendiğinde, nihayetinde tüm benzerliklerin manâ harfine benzerliğe döneceğini savunuyordu.²⁹ Bu, Sabbân'ın orijinal ve kendisinden önce hiç kimse tarafından dile getirilmemiş bir görüşü olabilir.

Arap gramer alimleri, söz konusu benzerlikler konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Genellikle, nahiv kitaplarında harfe benzerlik gerekçesinin dört yönü olduğu belirtilir. İbn Hâcib'in yukarıda zikrettiğimiz görüşünü bir kenara bırakırsak, Arap gramer alimlerinin çoğunluğuna göre tek sebep benzerliktir, ancak bu benzerliğin farklı biçim ve yönleri vardır. Fakat buradaki benzerlik mutlak bir benzerlik değil,

²⁴ İbn Hâcib, *el-İdâh Fî Şerhi'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, 260.

²⁵ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/60.

²⁶ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlâ Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/51.

²⁷ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/59.

²⁸ el-Esterâbâzî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, 3/3.

²⁹ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/84.

şartlı bir benzerliktir. Benzerliğin mutlak olmaması meselesine İbn Mâlik'in de özel olarak dikkat çektiğini görmekteyiz. O, 'Elfiyye' adlı manzum eserinde benzerliğin koşulsuz olmadığını aşağıdaki beyitlerle açıklamıştır.

والاسم منه معرب ومبني لشبهه من الحروف مدني

“İsimlerin bir kısmı muraptır (çekimlenir). (Diğer kısmı ise) harflere güçlü bir şekilde benzerlik gösterdiği için mebnîdir.”³⁰

İbn Akîl, buradaki 'مدني' kelimesinin مقرب anlamında olduğunu söyleyerek,³¹ sanki benzerliğin manâ harflerine yakın olmayan bir versiyonunun da olduğunu ifade etmek istemiştir. Sonraki dilbilimciler, daimî mebnî isimlerin manâ harflerine benzerliğinin güçlü ve zayıf olduğunu belirterek, daha kesin kelimeler kullanmış ve meseleyi netleştirmişlerdir.³² Çağdaş dilbilimcilerden Ömer Hâzîmî, o beyti açıklarken, benzerliğin güçlü olabileceği gibi zayıf da olabileceğini söylemiştir.³³ Benzerliği zayıflatan unsurlar ise, manâ harflerine benzeyen isimlerde yalnızca isimlere özgü olan tesniye ve izafet gibi gramatikal özelliklerin varlığı ile ilgilidir.³⁴ Çünkü bu durumda, kelimenin irap alabilme uygunluğu, mebnî olabilme imkânı üzerinde baskın gelir.³⁵

Mebnî isimlerin manâ harflerine ancak ve ancak güçlü bir şekilde benzedikleri takdirde onlardan binâ hükmü almaları gerçeğini dikkate alarak, söz konusu benzerliğin farklı yönlerini/dallarını dört alt başlık altında açıklamaya çalışacağız.

³⁰ Muhammed bin Abdullah İbni Malik, *Metnu Elfiyyeti İbni Mâlik* (Mektebetu Dâri'l-Urûbe li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2006), 1/2.

³¹ Abdullah bin Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhati'l-celîl bi-tahkiki şerhi İbni Akîl)* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010), 1/32.

³² Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye* (Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009), 43.

³³ el-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/241.

³⁴ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik el-musemmâ “Minhâcu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti ibni Mâlik”*, 1/20.

³⁵ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/61.

1. İsimlerin Manâ Harflerine Yazım Açısından Benzerliği;

Bilinmektedir ki, Arap dilinde isimlerin çoğu üç hece harfi üzerinde yazılır.³⁶ İsimlerin üç hece harfi üzerinde yazılması, orfografik³⁷ açıdan en sık karşılaşılan olaydır. Ancak Arap dilinde bazen bu kuralın dışında kalan isimlere de rastlamak mümkündür. Örneğin, bazı isimler iki veya bir hece harfi üzerinde yazılır.³⁸ Bu durumda, bu tür isimler orfografik yönden manâ harfine benzediği için mebnî olur.³⁹ İmam Suyûtî, bir ismin orfografik açıdan harfe benzemesini, benzerliğin lafzi türünden sayıyordu.⁴⁰ Bu durumda ismin ikinci harfi, lîn harflerinden olmalıdır.⁴¹ İşte bu nedenle, bir ismin iki harf üzerinde yazılması, koşulsuz olarak mebnî sayılmasının doğru olmadığı düşünülür.⁴² İkinci harfin 'lin' harfi olması fikrini Şâtibî de kabul etmiştir.⁴³ Ancak Hâlit Ezherî bunu reddetmiştir. O, ikinci harfin lîn harfi olup olmamasının önemli olmadığını savunuyordu.⁴⁴

Ancak Arapçada أ ب, أُ ب gibi kelimelerin iki harf üzerine yazılmasına rağmen murap kelime olarak kabul edilmeleri, köklerinin üç harften oluşmasıyla ilgilidir.⁴⁵ Abbas Hasan bu meseleye ve yapılan açıklamalara

³⁶ Âsim Bitâr, *en-Nehvu ve's-Sarf* (Dimaşk: Menşûrâtu Camiati Dimaşk, 2003), 25; el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik el-musemmâ "Minhâcu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti ibni Mâlik"*, 1/20; Ezherî, *Şerhu't-Tasrih Alâ't-Tevdîh evi't-Tasrih bi-Medmûni't-Tevdih fi'n-Nahv*, 1/130; el-Hâzimî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/243; el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akil Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/54; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fi Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/62.

³⁷ Orfografik, bir dilde kelimelerin doğru yazımı ile ilgili olan kavramdır. Yani kelimelerin harflerinin ve yazım kurallarının standartlara uygun şekilde kullanılmasını ifade eder.

³⁸ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik el-musemmâ "Minhâcu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti ibni Mâlik"*, 1/20; el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*, 44.

³⁹ er-Râcihî, *en-Nahv et-Tatbîkî*, 45.

⁴⁰ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fi Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/61.

⁴¹ el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*, 44; Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/79.

⁴² el-Hudarî, *Hâşiyetu'l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akil Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/54.

⁴³ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/85.

⁴⁴ Ezherî, *Şerhu't-Tasrih Alâ't-Tevdîh evi't-Tasrih bi-Medmûni't-Tevdih fi'n-Nahv*, 1/42.

⁴⁵ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlâ Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/51; el-Hâzimî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/246; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fi Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/62.

şüpheyle yaklaşmış, dilcilerin bu konudaki açıklamalarını yapay bulmuştur.⁴⁶ Ayrıca, Arap dilbilgisi âlimleri arasında, iki harfli مع kelimesinin cümlede hareket tarzı zarfı işlevini yerine getirdiği zaman neden murap bir kelime gibi mef'ul bih durumunda kullanıldığı konusu tartışmalara yol açmıştır. Bazı dilciler, onun kökünün aslında üç harfli olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁷ Diğerleri ise izafet ilişkisine girdiği için binâ özelliğinin zayıfladığını delil olarak göstermişlerdir.⁴⁸

Arapçada öyle manâ harfleri vardır ki, bunlar üç hâlli isimler gibi üç veya dört harf üzerine yazılır. Peki, o zaman bu manâ harfleri neden isimlere olan orfografik benzerlik nedeniyle murap kelimelere dönüşmüyor? Oysa ki, isimler bu yönden manâ harflerine benzediğinde, manâ harflerinin binâ hükmünü alarak mebnî isimlere dönüşüyordu. Bu soru nahiv âlimlerini düşündürmüş ve onlar kitaplarında bu konuda çeşitli açıklamalar sunmuşlardır. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, İslam hukukunun usûl ilminin⁴⁹ kaidelerinden faydalanarak, orfografik açıdan üç hâlli isimlere benzeyen manâ harflerinin neden murap isim olamayacağını şu şekilde açıklamıştır. İbn Akil'in şerhine yazdığı "Minhatü'l-Celîl" adlı tahkik eserinde, böyle bir durumda manâ harfinin murap kelime olamayacağını iki sebebe dayandırarak izah etmiştir. İlk sebep şudur ki, üç veya dört harf üzerine yazılmak, üç hâlli isimlere özgü bir orfografik özellik sayılmaz. Çünkü aslında mebnî olan fiiller de bu orfografik özellik bakımından üç hâlli isimlerle ortaktır.

İkinci sebebe gelince, bilinmelidir ki, manâ harfleri hiçbir şekilde hâl eklerini (irap) kabul etme ihtiyacı duymayan kelime türleridir.⁵⁰ Zira

⁴⁶ Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/79-80.

⁴⁷ Hâlit bin Abdullah el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tevdîh (ve bihâmişi hâşiyetihî li'l-allâme eş-şeyh Yâsîn bin Zeyniddîn el-Uleymî el-Humsî* (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1/129.

⁴⁸ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/62.

⁴⁹ Burada kastedilen ilim, usûl-i fıkıh ilmidir. Arap dilinin gramer kuralları, usûl-i fıkıh ilminin kaideleri doğrultusunda ispat edilebilmektedir.

⁵⁰ Bu özelliğinden dolayı Arapçadaki anlam harfleri, büyük ölçüde Türkçedeki yardımcı kelime türlerine benzemektedir. Çünkü Türkçenin dilbilgisel kurallarına göre yardımcı kelime türleri hâl eklerini kabul etmez. Bu durum da tıpkı Arapçada olduğu gibi, Türkçede de yardımcı kelimelerin yalnızca gramatik anlam taşıması ve sözlük

hâl eki, ancak cümlede bir cümle ögesi olarak sentaktik bir konuma sahip olan ve bu konum sayesinde semantik anlamlar kazanabilen kelime türleri tarafından alınabilir. Sadece gramatik anlama sahip olan anlam harfleri ise cümle içinde böyle bir işlevi yerine getirme imkanından yoksundur. Aslında, manâ harfinin bu yönden üç hâlli isimlere benzemesi, onun çekim eklerini (irap) alabilmesi için uygun (muktezâ) bir zemin hazırlamıştır. Çünkü nahiv ilminin usûl kaidesine göre...

شروط تأثير المقتضى أن ينتفي المانع

'Muktezânın etkili olabilmesi için engelin ortadan kalkması şarttır.'

Burada “muktezâ” kelimesiyle “gerekli olan”, “zorunlu olan” anlamları kastedilmektedir. Yani bu, şu demektir ki, usûlü-nahiv âlimleri manâ harflerinin yazılış (orfografik) açısından isimlere benzemesini, onların murap (çekimlenebilir) olabilmesi için gerekli bir sebep (muktezâ) olarak görmüşlerdir. Ancak anlam harflerinin cümle içinde semantik anlamlarının, gramatik ve leksik ekler aracılığıyla belirlenen söz türlerinden olmaması gerçeği “engel” (mânia) olarak değerlendirilmiştir. Usûl kaidesine göre ise, “muktezânın gerçekleşmesi için engellerin ortadan kalkması gerekir.” Böylece, bu usûl-i fıkıh kuralı nahiv ilminin normlarını belirlemede de başarıyla uygulanmıştır.⁵¹

1.2 İsimlerin manâ harflerine gramer mana açısından benzemesi;

Biz biliyoruz ki, manâ harflerinin (edatların/yardımcı kelime türlerinin) bağımsız bir sözlük anlamı yoktur.⁵² Bunlar yalnızca gramer anlamı taşıyan ve bu nedenle de cümlede bir öge olarak herhangi bir sentaktik görev üstlenemeyen kelimelerdir. Bu kelimelerin taşıdığı gramer anlamlarını, Arap dilinin öğretiminde klasik yönetime bağlı kalan nahiv

anlamlarının bulunmamasıyla ilgilidir. Elbette, bağımsız bir sözlük anlamı olmayan bir kelimenin gramatik göstergeler aracılığıyla çekimlenmesi mümkün değildir.

⁵¹ el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhâti 'l-celîl bi-tahkîki şerhi İbni Akîl)*, 1/34-35.

⁵² er-Râcihî, *en-Nahv et-Tatbîkî*, 45.

âlimleri "cüz'î anlamlar" olarak adlandırmışlardır.⁵³ Daha sonra da sentaktik konumda kullanılan isimlerden bu cüz'î anlam nüanslarını içeriğinde barındıran isimlerin, bu anlamı içermeleri nedeniyle mebnî (çekime kapalı) olduklarını ifade etmişlerdir. Çünkü onlara göre böyle bir durumda bu isimler anlam bakımından anlam harflerine benzemiş sayılır.⁵⁴ İmam Suyûtî, benzerliğin bu türünü "müşabehe"nin (مشابهة) ikinci türü olan manevî benzerlik olarak adlandırmıştır.⁵⁵ Elbette ki, Orta Çağ'da Arapça dil kuralları tesis edilirken, dünyada henüz genel dilbilimi bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmamıştı. Bu yüzden nahiv âlimleri, dilin kurallarını genel dilbilimin ilkelerine dayanarak yazmıyorlardı. Onların tüm faaliyeti Arapçanın kuramsal yapısını yazmak ve bu konuda çeşitli düşünceler ve görüşlerle ortaya çıkmaktan ibaretti. Ancak, genel dilbilimin zaten kuramsal dilbilimde tespit edilen kural ve kanunlar temelinde ortaya çıktığını göz önünde bulundurursak, açıkça söyleyebiliriz ki, o dönemde yazılmış Arapça gramer kitaplarında da genel dilbilimin tüm kategorileri mevcuttu. Sadece, bunun farkına varıp sistematik bir biçimde ortaya koymak gerekiyordu. Bunun farkına varmak ise kanaatimizce, farklı dil ailelerine mensup dillerin analiz edilmesinden sonra mümkün olabilirdi. Zira tarihî gerçeklik göstermektedir ki, dünyada genel dilbilim, dillerin karşılaştırmalı analizinden sonra meydana gelmiştir. Her dilde olduğu gibi, elbette Arapça'da da genel dilbilimin kategorileri ve kavramları mevcut idi. Çünkü Arap dilbilgisi âlimlerinin, bir ismin mebnî (değişmeyen) sayılması için, onun manâ harflerinin (edatların) taşıdığı gramatikal anlamları içermesini şart koşmaları gösteriyor ki, onlar edatların yalnızca gramatik bir anlama sahip olduğunun farkına varmışlardı. Aynı zamanda bu anlamın, fiil ve isim gibi temel kelime türlerinin sahip olduğu bağımsız sözlük anlamından farklı olduğunu da idrak etmişlerdi. Bu nedenle gramatik anlamı "cüz'î" (türevsel/küçük anlam) olarak tanımlamışlardı. Daha sonra da bu gramatik (cüz'î) anlamlı kelimelerin yalnızca sözdizimsel bağlamlarda iş

⁵³ Hasen, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, 1/80.

⁵⁴ Hasen, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, 1/80.

⁵⁵ es-Suyûtî, *Hemu 'l-Hevâmî fi Şerhi Cemi 'l-Cevâmî*, 1/61.

gördüğünü, cümleleri veya cümle öğelerini birbirine bağlamada yardımcı rol oynadığını belirtmek suretiyle, bugün genel dilbilimde yardımcı kelime türlerine verilen anlayışı yüzyıllar önce ifade etmiş oldular. Tesadüf değildir ki, Muhammed el-Hudârî, yardımcı kelimelerin taşıdığı gramatik anlamların bağımsız şekilde değil, yalnızca iki şey arasında var olabileceğini söyleyerek, bir kelimenin gramatik anlamının sözlük anlamından nasıl farklılaştığını bize göstermek istemiştir.⁵⁶ Bir ismin, yardımcı kelimenin (edatın) gramatikal anlamını kendi içeriğinde barındırmak suretiyle hâl kategorisini kaybedip çekimlenmeyen bir kelimeye dönüşmesi olayı, Arapçanın tipolojik özelliklerinden biridir. Bu nedenle, böyle konular modern genel dilbilim biliminin tartışma konusu değildir ve olamaz da. Çünkü bu dil olayı, dünya dillerinin ortak kategorilerine dâhil değildir. Bir hususu göz önünde bulunduralım: Dilin bazı genel kategorileri, felsefenin zaman, mekân vb. kategorileriyle örtüşmektedir. Bu da demek oluyor ki, dilin kendi felsefesi vardır ve bu ikisi birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Arapçada bu olay iki şekilde gerçekleşebilir. Bu durumda, isim ya dilde fiilen mevcut olan yardımcı kelimenin (edatın) gramatikal anlam nüanslarını kendi anlamına alarak ya da dilde mevcut herhangi bir yardımcı kelime tarafından desteklenmeyen bir gramatikal anlamı içererek mebnî hâle gelir. Genellikle, birinci duruma örnek olarak متى (ne zaman) ismi, ikinci duruma ise هنا (burada) işaret ismi gösterilir.⁵⁷ “متى” kelimesi hem soru hem de şart anlamlarını içeriğinde barındırmaktadır. Onun bağımsız sözlük anlamı ise zaman kavramını ifade eder. Söylediğimiz bu son cümlenin doğruluğunu destekleyen Sabbân’ın bu konudaki görüşleri de oldukça dikkat çekicidir. O şöyle demiştir:

“Bu tür mebnî isimlerin, anlamlarında edatların gramatikal anlamlarını barındırmaları, onların leksik anlamlarından sonra gerçekleşir. Bu kelimeler için önce vazedilen anlam, leksik anlamdır.

⁵⁶ el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/55.

⁵⁷ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlä Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlä Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/53; el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*, 44; el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhati'l-celîl bi-tahkiki şerhi İbni Akîl)*, 1/35.

Yardımcı kelimelerden (edatlardan) kazandıkları gramatikal anlamlar ise ikinci sıradadır. İşte bu nedenle, onların ilk anlamlarının isim olduğu dikkate alınarak, söz türü (kelime türü) bakımından yardımcı kelime değil, isim olduklarına karar verilmiştir.”⁵⁸

“هنا” kelimesinin bağımsız sözlük anlamı mekân, gramatikal anlamı ise işaret bildirmektedir. Ancak dilde işaret anlamını ifade edecek bir yardımcı kelime (edat) mevcut değildir. Fakat bu konuda farklı görüşler de vardır. Bazı dilbilimcilere göre, “هنا” kelimesi, dilde mevcut olan ve bilinen bir şeye işaret eden elif-lam el-'ahdiyye (ال العهدية) adlı anlam harfine benzediği için mebnî bir kelime olarak kabul edilmiştir. Çünkü “هنا” kelimesinde zihinde bilinen (tasavvur edilen) bir mekâna işaret söz konusudur. Bu tür işaret ise Arapçada bir gramatikal anlam olarak elif-lam el-'ahdiyye edatıyla ifade edilir. Bu görüşü İbn Fellâh, büyük dilci İbn Fâris'ten nakletmiştir.”⁵⁹ Ancak araştırmacılar bu görüşe katılmamaktadır. Çünkü “هنا” kelimesinin içerdiği gramatikal anlam duyusal (hissî) bir işarettir, “ال العهدية” ise zihinsel (zihni) bir işarettir.⁶⁰ Suyûtî ise bu itirazı kabul etmemiş ve zihinsel ile duyusal işaret arasında herhangi bir farkın bulunduğu görüşünü reddetmiştir.⁶¹

Arapçada söz konusu kural, birçok mebnî ismin neden binâ hükmü aldığına açıklamaya yarasa da bazen öyle isimlere rastlanır ki, onlarda da aynı gramatikal özellikler gözlemlenir; buna rağmen, üç hâlli isim olma niteliklerini korumaya devam ederler. Bu tür isimlere örnek olarak, şart ve soru ismi olarak bilinen هاتان ve لَنْ، هذان kelimesi gösterilebilir. Ayrıca, هاتان ve لَنْ، هذان gibi isimler de tartışma konusu olmuştur. هاتان kelimesinin söz konusu durumda üç hâlli isim olmasının nedeni, onun isimlere özgü olan izafet gibi gramatikal özellikten ayrılmaz bir şekilde bağlı olmasıyla açıklanmaktadır. Bildiğimiz gibi, isimlere özgü gramatikal özellikler, yardımcı kelimeler (edatlar) olarak kabul edilen manâ harfleriyle tam ters

⁵⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/86.

⁵⁹ el-Hudârî, *Hâşiyetu'l-Hudârî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/55; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/87.

⁶⁰ el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhati'l-celîl bi-tahkîki şerhi İbni Akîl)*, 1/35.

⁶¹ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/63.

düşmektedir. Bu nedenle, bu gramatikal özellik, ismin manâ harfine benzerliğini önemli ölçüde zayıflatır. Sonuç olarak, manâ harfine benzeyen isim, aslına uygun olarak üç hâlli isim olarak kalır.⁶²

“لُدْنُ” isminin sürekli olarak izafet birleşmesinin muzâf tarafında yer alması, onun morfolojik açıdan mebnî olma özelliğiyle çelişmektedir. Ancak Arap dilbilimcileri, bu ismin bazı gramatikal özelliklerini göz önünde bulundurarak, onun mebnî olabilecek nitelikte olduğuna kanaat getirmişlerdir. Öncelikle bilinmelidir ki, bazı Arap dili lehçelerinde bu kelime üç hâlli isim olarak kabul edilmektedir. Diğer Arap lehçelerinde ise bu kelime mebnî olarak kabul edilmektedir. Dilbilimciler, bu kelimenin bazen ل şeklinde telaffuz edilmesini, mebnî olmasının ilk nedeni olarak, onun yazılışında anlam harfleriyle benzerlik taşıdığına kanaat getirerek açıklamışlardır. İkinci neden olarak, bu kelimenin zaman ve mekâna ilişki bildiren bir gramatikal anlam taşımasını öne sürmüşlerdir. Ayrıca, bu kelimenin cümlede mübteda (özne) ve haber (yüklem) gibi fonksiyonlarda kullanılmaması da manâ harflerine benzemesinin üçüncü nedeni olarak gösterilmiştir. Bu üç nedeni göz önünde bulundurarak, izafet gibi gramatikal özelliğini dikkate almamışlardır. Çünkü bu üç nedenin, kelimenin mebnî olması için güçlü bir benzerlik şartı oluşturduğunu düşünmüşlerdir.⁶³

“هَاتَانُ” ve “هَذَانُ” isimlerinin, işaret anlamını içerdikleri hâlde, mebnî olmamaları şu şekilde açıklanmaktadır: Bu isimlerin miktar olarak tesniye ifade etmeleri, isme özgü bir gramatikal özelliktir ve bu özellik, onları mebnî olma imkânından mahrum bırakmaktadır.⁶⁴

Bu açıklamalara dayanarak şöyle bir soru da ortaya çıkabilir: Neden bazı zarflar في , temyiz ise مِنْ gibi manâ harflerinin gramatikal anlamlarını içermelerine rağmen, mebnî olmamıştır? Bu sorunun cevabı şu şekilde açıklanır: Zarf ve temyiz, manâ harflerinin gramatikal

⁶² el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik Îlâ Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik Îlâ Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/52; el-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/249; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/63.

⁶³ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik Îlâ Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik Îlâ Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/52.

⁶⁴ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik Îlâ Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik Îlâ Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/53.

anlamlarını içerirken, bu kelimelerin yardımcı kelimelere (edatlara) bağlı anlam ilişkisi olmuyor. Bu nedenle, bu şekilde gramatikal anlam içermeleri, onları mebnî yapmayı zorunlu kılmaz.⁶⁵

Eşmûnî, böyle bir durumda zarf ve temyiz bu manâ harflerinin yerini alabileceğini açıklamaktadır. Ancak mebnî isimler, bu durumda sadece manâ harflerinin varisi hâline gelir, onların her yönüyle tamamen yerini alamaz.⁶⁶ Muhtemelen Eşmûnî, "değişimden (تعويض) sonra herhangi bir benzerliğe gerek yok" mantığıyla meseleye mantıksal bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Yâsîn Humsî, kendi haşiyesinde bu konuda Denevşerî'den naklederek ek bir görüş ifade etmiştir. O da şudur ki, ismin yardımcı kelimedenden aldığı gramatikal anlam sadece sentaktik pozisyonda kendini göstermemelidir, aynı zamanda leksik bir birim olarak da bu anlamı içeriklerinde taşınmalıdır. Bu nedenle, في anlamını içeren zarflar bu anlamı tesadüfi olarak, yani sonradan (sintaktik pozisyonda) elde ettikleri için mebnî isme dönüşmezler.⁶⁷

1.3 İsimlerin Manâ Harflerine, Fiillerinin Sentaktik Ve Leksikal Açıdan Yerine Geçebilme Açısından Benzemesi;

Arap dilinde öyle yardımcı sözcükler vardır ki, hem leksikal anlamı bakımından fiilin yerine geçebilir, hem de fiil gibi diğer cümle ögeleriyle gramatikal ilişki kurarak onları isimlerin nominatif ve akuzatif hallerini yönetebilir.⁶⁸ Ancak buna rağmen, kendileri hiçbir cümle ögesinin gramatikal olarak doğrudan lafzen ve mahallen etkisine maruz kalmazlar.⁶⁹ Böyle yardımcı sözcüklere örnek olarak لعلّ ve لبتّ gibi manâ harfleri verilebilir. Bu anlam harfleri sırasıyla "ترجى" ve "تمنى" fiillerinin söz konusu yönlerden yerine geçebilir.⁷⁰ Kurala göre eğer bir isim,

⁶⁵ Hasen, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/80.

⁶⁶ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfîyyeti İbni Mâlik el-musemmâ "Minhâcu's-Sâlik ilâ Elfîyyeti ibni Mâlik"*, 1/21.

⁶⁷ el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tevdîh (ve bihâmişi hâşiyetihî li'l-allâme eş-şeyh Yâsîn bin Zeyniddîn el-Uleymî el-Humsî*, 1/131.

⁶⁸ Bitâr, *en-Nehvu ve's-Sarf*, 25.

⁶⁹ es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/63.

⁷⁰ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfîyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlâ Evdahî'l-Mesâlik)*, 1/54.

sıralanan bu üç açıdan لعل ve ليت gibi manâ harflerine benzerse, onların yapısal hükümünü almış olur. Geleneksel Arap dilinde bu benzerlik الشبه الاستعمالي olarak adlandırılır.⁷¹ Genel olarak, buraya إن ve benzerleri grubundan olan tüm edatlar dahildir.⁷² Arap dilinde ذرالك، ترالك، هيهات، أوه، gibi fiil isimleri bu yönleriyle manâ harflerine benzer. Çünkü onlar, yukarıda belirtilen yönlerle söz konusu manâ harflerine benzemektedir. Arap dilbilimcileri bu benzerlik özelliklerini, onların mebnî isim olmasının nedeni olarak kabul ederler. Eğer bir isim, belirtilen manâ harflerine sadece 1. ve 2. yönlerden benzerse, bu onun mebnî isim olması için yeterli sayılmaz. Eğer böyle olmasaydı, gramatik âmil tarafından hazf olayına uğrayan Mefûlun Mutlak, mebnî olmalıydı. Örneğin

ضرب ضرباً ضَرْبًا زيدا cümlesinde ضرباً ضرباً mastarı ضرب fiilini her iki açıdan yerine geçmiştir, ancak o, manâ harfine 3. açıdan benzerlik bakımından eksik olduğu için bu, onun mebnî olmasına engel olmuştur. Çünkü burada mastar, hazfedilmiş bir öğenin gramatikal etkisine maruz kalmış ve sonuç olarak ismin akuzatif halinde yönetilmiştir.⁷³ Arap dilbilimcileri bu meselenin açıklanmasında da usul-i fikhî kurallarını başarıyla uygulamışlardır. Böyle ki, burada ismin fiilinin leksik ve sentaktik işlev açısından yerine geçmesi, illetin tamlığı değil, bir kısmı olarak kabul edilmiştir. Çünkü burada illet karmaşık kabul edildiğinden, yapısal hüküm eksik illet ile elde edilemez. Buradaki illetin karmaşıklığı, ismin hiçbir gramatikal faktörün etkisine maruz kalmaması yoluyla sağlanmaktadır. Usul kurallarına göre, eğer hüküm karmaşık illet sonucunda ortaya çıkıyorsa, illetin tamamının ya da bir kısmının ortadan kalkması, hükümün ortadan kalkması ile sonuçlanır. Çünkü hüküm, illet tamamlandığında var olabilir.⁷⁴

Şunu da unutmamak gerekir ki, burada “anlam harfine üç yönden benzeyen isimden önce gramatikal bir etken (âmil) bulunmamalıdır” şartı, cümle içerisinde isim-fiilin kendi semantik anlamına uygun olarak

⁷¹ el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*, 44.

⁷² es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*, 1/63.

⁷³ el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhâti'l-celîl bi-tahkîki şerhi İbni Akîl)*, 1/36.

⁷⁴ el-Hâzîmî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/254.

kullanıldığı sentaktik durumlar için öne sürülmüştür; cümle içinde yalnızca leksik anlamı korunarak, semantik anlamından soyutlanmış bir morfem olarak kullanıldığı durumlar için değil.⁷⁵ İşte bu nedenle, aşağıdaki beyitte نزال isim-fiilinden önce دعيت fiilinin gelmesi, sözünü ettiğimiz kuralın dışında sayılmaz.

وَلْيَعْمَحْ حَشْوُ الدَّرْعِ أَنْتَ إِذَا دُعِيْتَ نَزَالٍ وَلُجَّ فِي الذَّعْرِ

“Yere in!’ denildiğinde ve korku uzun süre sürdüğünde, sen zırha bürünmüş ne yiğit bir süvarisin!”⁷⁶

Burada نزال kelimesi sentaktik bir birim olarak değil, sadece leksikal bir birim (sözlük anlamlı bir unsur) olarak ele alınmıştır. O, sentaktik birim olarak değerlendirildiğinde, دعيت fiilinin ona isnat edilmesi mümkün değildir. Çünkü Arapçada cümlelerin fail (özne) görevinde kullanılması caiz değildir. Bunun nedeni, Arapçada cümlelerin hazf (omit) edilmesine imkân verilmemesidir. Oysa fail, yapısı gereği hazfa (gizli kalmaya) müsait bir cümle unsurudur. Ayrıca fail ancak belirli (marife) olabilir; fakat cümlelerin belirli olma özelliği taşıması mümkün değildir.⁷⁷

Üçüncü tür benzeşmeyle (şebeh) ilgili dilciler arasında üç farklı görüş vardır. Bizim benimsediğimiz görüş, Ahfeş’in mezhebidir.⁷⁸ O, fiil isimlerinin (ism-i fiil) i‘raptan hiçbir mahalli olmadığı görüşündedir.

İkinci görüş Mâzinî’ye aittir. Onun yaklaşımı şudur: söz konusu durumda fiil isimleri, zihinde var olduğu kabul edilen gizli fiiller aracılığıyla, ismi mahallen mef’ûl durumunda yönetir (nasp eder).

Üçüncü görüşe göre, burada ism-i fiiller raf mahallindedir ve bunların amili ise ibtidadır. Ancak bu fiil isimlerinin merfû (yani ismin yalın hâlinde) olarak yönettiği failler, cümlede haberin yerini tutmuştur.⁷⁹

Son iki görüşteki dilcilere göre, fiil isimlerinden emir fiili anlamı taşıyanlar, içerik olarak lâmu’l-emr edatını ihtiva ettikleri için mebnî kabul edilir.⁸⁰ Diğer ism-i fiiller ise, tüm fiil isimlerinin tek bir grupta, ortak bir

⁷⁵ el-Hudarî, *Hâşiyetu’l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/55.

⁷⁶ el-Hudarî, *Hâşiyetu’l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/55.

⁷⁷ Muvaffakuddîn Ebu’l-Vefâ Yeîş bin Alî bin Yeîş el-Movsilî, *Şerhu’l-Mufassal li’z-Zemahşerî* (Beyrût: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2011), 3/4.

⁷⁸ el-Hudarî, *Hâşiyetu’l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/56.

⁷⁹ es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevâmî fî Şerhi Cemi’l-Cevâmî*, 1/64.

⁸⁰ el-Hudarî, *Hâşiyetu’l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/56.

yapıda toplanabilmesi amacıyla, emir anlamı taşıyan fiil isimlerine uygun bir konuma getirilmiştir.⁸¹

1.4 İsimlerin Manâ Harflerine, Gramatik Manâ Kazanabilmesi İçin Cümle İçinde Kullanılma Gerekliği Açısından Benzemesi;

Arapçada öyle isimler vardır ki, onların gramatik anlamlarının açıklığa kavuşması için kendilerinden sonra bir cümlenin gelmesine ihtiyaç duyulur.⁸² Bu gruba *إِذَا*, *إِذْ*, *حَيْثُ* gibi zarflar ile *الذي*, *التي* gibi isim-i mevsuller dahildir.⁸³ Onlar bu özellikleriyle yardımcı dil unsurlarına benzer kabul edilir.⁸⁴ Çünkü yardımcı dil unsurlarının gramatik anlamı, kendilerinden sonra gelen cümle öğeleriyle gramatik açıdan ilişkilendirildiğinde ortaya çıkar. Bu benzerlik, onların çekimsiz isimler kategorisine geçmelerine neden olarak açıklanır.

İsm-i mevsüller arasında *الذات* ve *اللتان* kelimelerinin ve *أي* kelimesinin mebnî olmamasının sebebi, birincilerinin miktar olarak musennâ (ikili) olmaları, ikincisinin ise leksik birimlerle izafet ilişkisine girmesi ile açıklanır. Miktar (*كمية*) ve izafet ise isme özgü gramatik kategorilerden sayıldığı için, bu durum onların harfe benzerlik özelliklerinin zayıflamasına neden olur.⁸⁵ Sonuç olarak, onlar mebnî olmaktan mahrum kalırlar.

⁸¹ es-Suyûtî, *Hemu 'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi 'l-Cevâmî*, 1/64.

⁸² Söz konusu isimlerden sonra sıfat cümlecığı de gelebilir. Ayrıca, bu isimlerden sonra cümle değeri taşıdıkları için başlarında el takısı bulunan şimdiki ve geçmiş zaman anlamı taşıyan sıfat-füller ile mübalağa kalıbındaki sıfatlar da gelebilir. el-Ezherî, *Şerhu 't-Tasrîh Alâ 't-Tevdîh (ve bihâmişi hâşiyetihî li 'l-allâme eş-şeyh Yâsîn bin Zeyniddîn el-Uleymî el-Humsî*, 1/139; es-Sabbân, *Hâşiyetu 's-Sabbân Alâ Şerhi 'l-Eşmûnî Alâ Elfîyyeti İbni Mâlik*, 1/89; Hasen, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, 1/81.

⁸³ es-Suyûtî, *Hemu 'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi 'l-Cevâmî*, 1/64.

⁸⁴ Bitâr, *en-Nehvu ve 's-Sarf*, 25; el-Hâzîmî, *Şerhu Elfîyyeti İbni Mâlik*, 1/255; el-Hemedânî, *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfîyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhâti 'l-celîl bi-tahkîki şerhi İbni Akîl)*, 1/37; Hasen, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, 1/81.

⁸⁵ Hasen, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, 1/81.

Arapçada سبحانه gibi bazı isimlerin leksik birime ihtiyaç duyması, يوم isminin ise her zaman değil, sadece bazı durumlarda cümleye ihtiyaç duyması, bu kelimeleri mebnî isim olabilmekten mahrum bırakmıştır.⁸⁶

Bazı dilciler, üçüncü ve dördüncü türleri birleştirerek, benzerlik türlerinin/özelliklerinin sayısını üç olarak belirtmişlerdir.⁸⁷

Sonuç

Söz konusu isimlerin çekimlenmeme sebepleri ele alınırken, dilcilerin bu dil olayının ortaya çıkışını, bina—yani taşlaşmış bir yapı gibi kabul edilen manâ harflerine benzerlikten kaynaklandığı şeklinde açıkladıkları görülmektedir.” Gerçekten de Arap dili gramerinin birçok meselesi açıklanırken sembolik ve mecazlı ifadelerle anlatılmıştır. Tesadüf değildir ki, Arap dilbilgisi âlimleri, ta'lik olayında, mefûlunu ismin belirtme (nasp) hâlinde yönetemeyen fiili, kocasının ilgisinden mahrum kalmış bir kadına benzetmiş ve onu "muallaka" olarak adlandırmışlardır. Ayrıca, onlar, kırık çoğul (cem-i teksîr) ile çoğul hâle gelen isimleri ve küçültme ekiyle oluşturulan (ism-i taşğîr) isimleri insana benzeterek iki kardeş olarak değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra, اِنَّ edatıyla aynı gramatik işlevi yerine getiren diğer manâ harflerini de اِنَّ'nın kız kardeşleri olarak adlandırmışlardır. Bu şekilde mecazlı anlatım, dilbilgisinin kolay öğrenilmesini sağlamak amacını taşımaktaydı. Bu konuda da benzer bir durumla karşılaşırız. Şöyle ki, çekimlenmeyen kelimeleri, inşa edildikten sonra yerinden kımıldamayan bir eve, binaya benzetmiş ve onlara ‘mebnî’ (bina edilmiş,) adını vermişlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu yani ‘bina’ olayı, kelimenin doğrudan doğruya morfolojik yapısıyla ilgili bir meseledir. Araştırmalarımız sonucunda şu sonuca varabiliriz ki, hallanmayan isimlerin hallanmama sebepleri, onların manâ harfleriyle (hurûfu'l-meânî) olan benzerliklerinden kaynaklanmaktadır. Ancak burada bazı dilcilerin bu benzerlik meselesini yalnız manâ

⁸⁶ el-Hâzimî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/257.

⁸⁷ el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik İlä Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlä Evdahi'l-Mesâlik)*, 1/51; el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*, 43; el-Hâzimî, *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*, 1/256; İbn Yeîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, 2/2/286.

harflerine olan benzerlikle sınırlamadığını görmekteyiz. Onlar, *حذام* ve *قطام* gibi dişil (müennes) isimlerin manâ harflerine benzer tarafları olmadığından, bu tür kelimeleri manâ harflerine benzerlik sebebiyle mebnî kabul etmenin yanlış olduğunu düşünmektedirler. Bu sebeple, söz konusu dilciler bu isimlerin mebnî olma nedenlerini araştırmaya koyulmuşlar ve nihayetinde, sebebin isim-fiillere (ism-i fiil) olan benzerlikten kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır. Ancak belirtmek gerekir ki, onların düşüncesine göre, isim-fiile benzer olduğu için mebnî olan *حذام* ve *قطام* gibi isimlerin benzer olduğu isim-fiillerin kendileri de manâ harflerine belirli yönleriyle benzer oldukları için hallanmayan isimler haline gelmişlerdir. Bu nedenle, Mısırlı dilbilimci Sabbân'ın da belirttiği gibi, meselenin kökü yine de harfe benzerliğe dayanmaktadır. Bizim araştırmamıza göre, ilk kez isim-fiile benzerlik nedeniyle ismin mebnî olma fikri Zemahşerî'den çıkmıştır. Ancak, ondan önce yazılan kitapların tamamını incelemediğimiz için bu konuda kesin bir yargıya varamayız .

Bazı isimlerin iki hece harfi üzerinde yazılmasına rağmen, hallanan isimlerden sayılmasının sebepleri onların kökünde üç harfli isim olmaları gerçeğini ortaya koyan morfolojik analizlerle, üç ve dört hece harfi üzerinde yazılan edatların hallanan isimler gibi çekim eki alabilmesinin sebepleri ise usul ilminin kuralları çerçevesinde çözülmüştür. Usul-fıkıh ilminin kuralları, nahiv ilmine uygulanmasaydı, belki de birçok soru cevapsız kalır, Arap dilinin grameri bugünkü kadar mükemmel olmazdı.

Bundan başka, *لن* kelimesi sayesinde, manâ harflerinin zaman ve mekâna nisbet edilmesi, cümlenin baş öğeleri olarak kullanılmaması gibi yeni gramatik anlamların Arap dilinde var olduğunu ortaya çıkardık.

Bazı zarfların ve temyizcin anlam harflerini içerdiği halde, mebnî olmama sebeplerinden bahsederken Eşmûnî ve Yâsîn Humsî'nin görüşlerini belirttik. Bize göre Yâsîn Humsî'nin Denavşerî'den aktardığı görüş daha kapsamlıdır ve Arap dilinin kural ve yasalarına çok daha uygun görünmektedir.

Üçüncü tür benzetme konusundan bahsederken, önünde hazfedilmiş bir ögenin kullanıldığı mefulü mutlakın mebnî olmamasının usul-nahiv kuralları ile açıklandığını bir kez daha gözlemledik. Bize göre, bu meselenin usul kurallarından farklı temellere dayanarak açıklanması

mümkün değildir. Üçüncü benzerlik açısından sunulanlar, Ahfeş'in dilbilim görüşlerine uygundur. Sunmuş olduğumuz diğer iki dilbilimcinin görüşleri esas alınır, burada harflere benzerlikten hiç söz edilemez. Çünkü son iki görüş, harflere benzerlik kavramını tamamen çürütmektedir.

Dördüncü benzerlikten bahsederken, bir ismin kendisinden sonra cümlenin gelmesine ihtiyaç duymasının, henüz onun mebnî olmasına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun için bu ihtiyacın sürekli olması gerekmektedir.

Kaynakça

Âlûsî, Şihâbuddîn Ebu`s-Senâ Mahmûd el- - Âlûsî, Numân el-. *Hâşiyetu'l-Âlûsî Alâ Şerhi Katri'n-Nedâ*. Ürdün: Dâru'n-Nûri'l-Mubîn, 2015.

Bîtâr, Âsim. *en-Nehvu ve`s-Sarf*. Dimaşk: Menşûrâtu Camiati Dimaşk, 9. Basım, 2003.

Ensârî, Cemâleddin Abdullah bin Hişâm el-. *Evdahu'l-Mesâlik İlâ Elfiyyeti İbni Mâlik (ve bizeylihi Muhtesaru Misbâhi's-Sâlik İlâ Evdahi'l-Mesâlik)*. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2. Basım, 2008.

Esterâbâzî, Radiyyüddîn Muhammed bin el-Hasan el-. *Şerhu Kâfiyyeti İbni'l-Hâcip*. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.

Eşmûnî, Alî bin Muhammed bin Muhammed el-. *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik el-musemmâ "Minhâcu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti ibni Mâlik"*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1955.

Ezherî, Hâlit bin Abdullah. *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tevdîh evi't-Tasrîh bi-Medmûni't-Tevdîh fi'n-Nahv*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2006.

Ezherî, Hâlit bin Abdullah el-. *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tevdîh (ve bihâmişi hâşiyetihi li'l-allâme eş-şeyh Yâsîn bin Zeyniddîn el-Uleymî el-Humsî*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2006.

Galâyînî, Mustafa. *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 9. Basım, 2009.

Hasen, Abbâs. *en-Nahvu'l-Vâfi*. Beyrût: Mektebetu'l-Muhammedî, 1. Basım, 2007.

Hâşimî, Ahmed bin İbrahim bin Mustafa el-. *el-Kavâidu'l-Esâsiyye li'l-Luğati'l-Arabiyye*. 1 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009.

- Hâzîmî, Ahmed bin Umar el-. *Şerhu Elfiyyeti İbni Mâlik*. Kâhire: Hisnu's-Sunne, ts.
- Hemedânî, Abdullah bin Akîl el-. *Şerhu İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik: (Ve meahu kitâbu minhati'l-celîl bi-tahkîki şerhi İbni Akîl)*. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2010.
- Hudarî, Muhammed bin Mustafa el-. *Hâşiyetu'l-Hudarî Alâ Şerhi İbni Akîl Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 7. Basım, 2020.
- İbn Hâcîp, Usmân bin Umar. *el-İdâh Fî Şerhi'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye., 2. Basım, 2011.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdullah Celâleddîn. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ (ve meahu kitabu sebîli'l-hudâ bi-tahkîki şerhi Katri'n-Nedâ)*. Beyrût: El-Mektebetu'l-Asriyye, 2010.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdullah Celâleddîn. *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Marifeti Kelâmi'l-Arap (muntehe'l-erb bi-tahkîki Şerhi Şuzûri'z-Zeheb)*. 1 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2006.
- İbn Yeîş, Yeîş bin Alî. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2011.
- İbni Malik, Muhammed bin Abdullah. *Metnu Elfiyyeti İbni Mâlik*. 1 Cilt. Mektebetu Dâri'l-Urûbe li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1. Basım, 2006.
- Kabâve, Fahrettîn. *el-Menheciyye fî İrâbi'l-Kurani'l-Kerîm*, ts.
- Movsilî, Muvaffakuddîn Ebu'l-Vefâ Yeîş bin Alî bin Yeîş el-. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Râcihî, Abduh er-. *en-Nahv et-Tatbîkî*. Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2. Basım, 2010.
- Sabbân, Muhammed bin Alî es-. *Hâşiyetu's-Sabbân Alâ Şerhi'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*. Daru'l-Fikr., ts.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman bin Ebi Bekr es-. *Hemu'l-Hevâmî fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî*. thk. Ahmed Şemsuddîn. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, 3. Basım, 2012.
- Zemahşerî, Mahmûd bin Umar ez-. *el-Mufasssal fî İlmi'l-Arabiyye*. Beyrût: el-Mektebetu'l-Asriyye, 2009.